

SLAVONSKI DIJALEKT U OPUSU IVANA KOZARCA

U radu će se proučiti zastupljenost te elementi slavonskoga dijalekta u djelima Ivana Kozarca. Rad će obuhvatiti neizostavnoga *Đuku Begovića*, jedan od ponajboljih hrvatskih romana uopće, ali i kraća prozna djela.

Pokušat će se istražiti koliko su elementi slavonskoga dijalekta zastupljeni u govoru likova, a koliko u pripovjedačevim dionicama. Dijalektalne crte Kozarčeva pripovijedanja proučit će se na svim jezičnim razinama.

Ključne riječi: Ivan Kozarac, *Đuka Begović*, slavonski dijalekt, djela Ivana Kozarca

U mnogim se radovima o stvaralaštvu Ivana Kozarca njegov jezik i izraz opisuju kao „nepravilni“ te mu se pripisuje „temeljno“ nepoznavanje gramatike i pravopisa. On sâm u svojoj autobiografiji priznaje: „Nije mi se dalo ići u školu, škola mi je bila kao nekakav okov, teret. Htjelo mi se slobode, zraka, polja, sela. Borio sam se proti disciplini i prezirao – kako li da rečem – sve ono, što sam morao da učim, a učio i čitao ono, što nisam morao. Vjeronauk i gramatika bile su mi odurne stvari... (...) Od prvog dana iza kako sam napustio gimnaziju podvostručenom snagom i marom dao sam se na čitanje knjiga, romana, novina i do kasno u noć sjedio sam tako, zapisivao nad knjigom; dapače i idući ulicom čitao sam. Nego, i gledao sam život oko sebe, slušao o njemu...“¹

¹ *Autobiografije hrvatskih pisaca*, priredio Vinko Brešić, Zagreb, 1997.

Nadalje, zaključuje se o njemu kako „Ivan Kozarac (...) nije bio zreo stvaralac...“²

Činjenica da je iz drugoga razreda vinkovačke gimnazije Ivan bio izbačen zbog loših ocjena iz, između ostaloga, hrvatskoga jezika, nagnat će i Vladimira Rema na zaključak da je „malo neobično: pisac jednog od najboljih romana u hrvatskoj književnosti ne zna svoj jezik. To ne stoji, ali što se škole tiče, bilo je upravo tako. Ivan Kozarac itekako je dobro osjećao jezik i pisao tečno i točno, ali školski zahtjevi i gramatička pravila druga su strana medalje.“³

Dokazujući suprotno od Aleksandra Šljivarića i podupirući Removu tvrdnju kako je Kozarac osjećao jezik i pisao točno, Sanda Ham navodi kako se, govoreći o *Đuki Begoviću*, „načelno razlikuju dva oprečna jezična sloja, jedno je jezik likova – Đuke i suseljana, a drugo je jezik samoga pisca, bilo da on pripovijeda/izvještava o Đuki ili daje osobne komentare.“⁴ Te će jezične slojeve u *Đuki Begoviću* Vlasta Rišner nazvati pod-jezicima, smatrajući da ih u romanu ima tri: govor pripovjedača, slobodni neupravni govor Đuke Begovića te dijalozi.⁵

Sanda Ham nadalje ističe kako je jezik samoga pisca taj oko kojega postoje dvojbe, dok će za jezik likova reći kako je uobličeni slavonskom dijalektalnom podlogom.

Upravo su elementi slavonskoga dijalekta u djelima Ivana Kozarca predmetom ovoga rada te se ovdje neće dokazivati (ne)pismenost sama autora. Pokušat će se opisati najzanimljivije dijalektalne crte, i to one koje sa suvremenoga jezičnog gledišta prepoznamo kao dijalektizme.

U radu su obrađena djela: roman *Đuka Begović* (ĐB); pripovijetke i crtice: *Sudoperka* (S), *Kod konjskih vatara* (KV), *Ada* (Ada), *U nagonu* (UN), *Stara rana* (SR), *Govore...* (G). Roman će se obraditi zasebno, a jezične razine ostalih djela prikazat će se zajedno.

² Šljivarić, Aleksandar, *Monografija o Ivanu Kozarcu*, Rad JAZU, knjiga 361, Zagreb, 1971., str. 412.

³ Rem, Vladimir, „Veliki pisac kratkog daha“, *Vijenac*, 442, Zagreb, 2011.

⁴ Ham, Sanda, „Jezik Ivana Kozarca“, *Jezik*, god. 43, br. 3, Zagreb, 1996., str. 82.

⁵ Rišner, Vlasta, „*Đuka Begović* Ivana Kozarca s jezikoslovnog motrišta“, *Dani Josipa i Ivana Kozarca*, Zbornik radova, SN Privlačica, Vinkovci, 1996., str. 21.

ĐUKA BEGOVIĆ

FONOLOGIJA

Od fonoloških osobitosti treba na početku istaknuti odraz jata. U dionicama koje pripadaju samom Đuki i ostalim likovima odraz je jata ikavski: *prosika, viruj, žvot, tio, sidi, uvik-vikom, vridna, lipo, prominio, odivamo, pamtivik, rič, vive-riće, obišenjak, lipše, poslidnja, vidit ćemo, misto, mliko*. Ekavizmi su iznimno rijetki i u cijelome je korpusu zabilježen jedan: *većnik*.

U pripovjedačevim dionicama odraz je jata ijekavski: „...sa streha vise ledene svijeće...“, „A on je htio baš tomu izbjeći.“, „...kupile se vrane i grak-ćući oblijetale visoko stabalje...“, „On se je sjećao.“, „Jasno se vidio dječarcem, djetetom...“, „Svijet – kako tko.“, „I vodio ga eno svecima i nedjeljama još i u crkvu, u prvu klupu slijeva...“, „A on začeo visjeti od jutra do mraka kod nje u birtiji...“ (ĐB)

Najzanimljiviji jezični sloj u romanu jest upravo onaj koji pripada Đukinu unutrašnjem monologu. Kada dobro promotrimo taj jezični sloj, pronalazimo dvojak odraz jata; i ne samo odraz jata nego i prožimanje drugih standardno-jezičnih te dijalektalnih oblika: „A kako uopće treba živiti? Za koga to treba živiti?“, „A tu... ovdi... danas... sada šta imam?“, „Zgrnut će samo zato, što će biti muž moje ćeri, što će biti onaj, koji će nju tući i gnjesti, darivati djecom i patnjom...“, „Pokaj se samo, ajduče! Majka božja tebe će zagovoriti, vidjet ćeš!... Eto – tako kazivala ta misao.“, „Prodat! – govorilo kroz svaku njegovu misao.“

Razlog zašto u tome jezičnom sloju pronalazimo prožimanje standardnih i dijalektalnih oblika možda leži upravo u tvrdnji Sande Ham kako je on na *granici književnoga jezika i dijalekta*, a navedeni citat iz romana ide upravo u prilog toj tvrdnji.

Uпитno-odnosna zamjenica javlja se u obliku *šta*; u pripovjedačevim dionicama: *što*.

Pojavljuje se i izostanak samoglasnika, npr. *napol, pol, al, bež, drž, jes, falj'n*, ali i glasovnih skupova: *ne's, uštine, čoek, drukče, zaš, ne moš, viš, Is, drugače, ni'*.

U pojedinim primjerima ne dolazi do sibilizacije: „Svi mi, svi smo mi u njegovoj ruki“, ni palatalizacije: „...al svi su ti jarcevi bogaljčad, sirotinja...“ Nasuprot tomu, jednačenje po mjestu tvorbe javlja se i gdje mu nema mjesta u standardnome jeziku, na granici riječi: „Šta je š njom?“

Kod glagola *štupati* u 3. l. jd. prezenta, za razliku od standardnoga jezika, dolazi do jotacije s epentezom: „I uzme ga upućivati da štiple cure i snaše...“

Tipičnost je slavonskoga dijalekta i reduciranje glasa *h*, a ono se pojavljuje i u romanu, i to u dijalozima: *ajduk, ajdučina, oće, otrani, tio, ranimo, rastovi, njiov, siroma, ulja, pusta'ija, bos'o'dci*. Također, kao i u slavonskome dijalektu, glas se *h* ponekad zamjenjuje glasovima *v* i *f*: *kruva, kuvaš, skuvat; faljen*. U pripovjedačevim dionicama u pravilu ne izostaje glas *h*: *hotkale, suho, nahvalile, htio*.

Glas *o* na kraju glagolskoga pridjeva radnog u muškome rodu steže se s prethodnim vokalom, osobito ako je taj vokal *a*: *kazo, grizo, imo, došo, slušo, tisko, sačuvo, pojo, varo, lago, otimo*; u dionicama koje pripadaju Đuki, katkada se potkrade i standardnojezični oblik, štoviše, supostoje u istoj rečenici: „Da čo'ek ima dušu – ne bi krao, varo, lagao, otimo.“

MORFOLOGIJA

Glagoli na *-ivati* imaju u 3. osobi jednine prezenta u korpusu dočetak *-iva*: *odgniva, danjiva i noćiva, prišaptiva, pogniva, sašaptiva, okajiva, ... a kočijaš pogniva konje sa „đi“ i „de“*.

Osobina je slavonskoga dijalekta i da se glagol *gledati* javlja s jotiranom prezentskom osnovom, a tako je zabilježeno i u korpusu: *zagleđe, gleđe, ugleđe*. *Otkrene se zato od neba i zagleđe pred sebe...*

Pojedini oblici glagola *metnuti*, koji u standardnome jeziku pripada glagolima 2. vrste pa u infinitivnoj osnovi imaju morfem *-nuti*, a u prezentskoj osnovi *n*, javljaju se bez morfema u osnovi, što je specifičnost slavonskoga dijalekta: „Jesi l' metila prid njih u jasje, a?“, „...meti tom adrapovcu, da može živit!“

Tipična je osobina slavonskoga dijalekta i ispadanje završnoga *-i* u infinitivu, što se pojavljuje i u korpusu: *skuvat, oprat, pokrpat*; u unutrašnjem pak Đukinu monologu pronalaze se i oblici sa završnim *-i*, i bez njega: „Hm... i moraju šarat. Zato beru plaću. Al ako oni moraju šaruckati – Đuka ne mora čitati i slušati. On ne bere zato plaću. I ne ću slušati, eto. (...) I napisat mogu oni svašta.“

Također, kao i u slavonskome dijalektu, vlastita muška imena s dočetakom *-ko* u kosim padežima javljaju s dočetakom *-u*, tipičnim za imenice ženskoga roda; odnosno sklanjaju se po sklonidbi imenica e-vrste: „...al Marka moj govorio...“, „Nego, dođi Marki.“

Imenica *cura* u dativu množine zadržala je stari nastavak: „Curam opet pune kose cviča.“

U korpusu se javlja i prilog *večerom* koji je tipičan za slavonski dijalekt, a nastao je okamenjenim instrumentalom imenice *večer*: „Večerom se okupe dvojica-trojica sa ženama...“

SINTAKSA

I sintaktički je jezični sloj natopljen dijalektalnim konstrukcijama, posebice onima koje se tiču rekcije glagola; slijede primjeri:

„Bježati ljude – bila je namisao Đuka Begovića.“, „Svašta iz tebe postade.“, „Smilja neka ostane u vas.“, „Đuka se jasno sjeća da je u Gabre njegova testera...“, „...poslovao im što to, jeo u njih...“, „A pogotovo sad – gdje u njega tolik novac.“, „...kupovao mu zelene čarape i opančice iz žute kože...“, „...poljubi zemlju, izmoli, daruj crkve!“

TVORBA RIJEČI

Kao što je danas u slavonskome dijalektu, u romanu se Kozarac koristi osobitom tvorbom izvedenica od osnovnoga imena: *bab-Mara*, *čič-Martin*, *čič-Roka*, *čič-Pano*, *čič-Bartol*, *čič-Gaja*, *did-Iso*, *dida-Moca*, *kum-Steva*, *kum-Iva*, *stari Šperića*.

LEKSIK

Razumljivo, i leksički je jezični sloj pun dijalektizama, karakterističnih slavonskih, te je vrlo bogat i zanimljiv; izdvojiti će se samo neki od njih i navest će se značenje:

adrapovac – neotesanac, sirova, neodgojena muška osoba

badavadžija – besposličar

bratimka – vrlo pobožna vjernica, bogomoljka

divandžije – sudionici razgovora

egede – gusle

irošiti – kititi, dotjerivati koga ili što

lemozinjak – škrabica za crkvene milodare

rasulović – rasipnik, raspikuća, razmetnik

sersam – ham, orma, paradna konjska oprema.

FRAZEMI

U romanu su pronađeni i frazemi, među kojima prevladavaju poredbeni frazemi, pri čemu se uočava stezanje samoglasničkoga skupa *ao* u *o* u vezniku *kao*: „Neće se Đuka Begović zamisliti nad tim, kao Grk u praznu dućanu.“, „Al zato još uvijek moji džepovi puni novaca, ko šipak koštica – kazivao im

Đuka i tuckao rukom po džepu.“, „Ta eno, zar je on jedanput osvanuo u kojoj varoškoj birtiji napit ko spužva, uz Cigane i varošane!“, „Primaš Gliša, lukav ko Grk, sve se stopu po stopu primiče Đuki i sve tišu provodi glazbu.“, „Ide za strunom ko za izgubljenom srećom.“

PRIPOVIJETKE I CRTICE

FONOLOGIJA

I u ostalim je Kozarčevim djelima odraz jata ikavski u govoru likova: *viruješ, virujem, misečina, blida, zvizda, uvidio, cidit* (Ada); *lip, lipo* (UN); *vidit ćete* (SR); *dite, pripovist, višala* (G). Pronađeni su i ekavizmi: *smera* (Ada); *svet, videt, vredi, ne smej se, pobeli* (SR).

U pripovjedačevim dionicama odraz je jata ijekavski: *izblijadi, lijepo sobe* (S), *osjećala, zvijezda, mjesecom* (UN), „Ona tamo na banku tiho jecala i gubila svijest. Zaboravljala zašto to jeca, te samo osjećala, ćutila neku strašnu težinu i grozu u duši i duboku žalost u srcu za prošlim, zauvijek izgubljenim danima i mira i spokojsva, danima svoje neovisnosti, svoga djevojaštva. (...) A onda opet, cijelo bi selo nju krivilo. (...) Da pođe dalje, u svijet?“ (SR).

Zanimljivo je primijetiti da bismo u govoru kuharice iz *Sudoperke* očekivali ikavski odraz jata, ali on izostaje i javlja se ijekavski: „Samo pazi kako on tebe uvijek lijepo gleda!“ (S).

Kao i u romanu, i u ostalim djelima u pojedinim riječima izostaju samoglasnici, ali i glasovni skupovi: *bož' moj, viš, neš* (S); *oš* (Ada); *'no, mož, č'o'eku, drugče, 'čer, dokas'ti* (G).

Također, u govoru likova javlja se redukcija glasa *h*, kao i njegova zamjena glasovima *v* i *j*: *kuva* (S); *osuv, tijano* (KV); *'odaš, nji'ov, zaduvani* (Ada); *poo'lio se* (SR); *'ulja, zaladnit će noću* (G).

U dijelovima koji pripadaju pripovjedaču ne dolazi do redukcije glasa *h*: *kuharica, hrlo, grohot* (S); *hihot, njihov, hvata, hukne, strah* (Ada).

Također, zanimljivo je da se kod Ade, kod kojega bismo očekivali dijalektizam, javlja posve standardni oblik glagola *htjeti*. Istina, Ada je toga trenutka pomračena uma, ali baš bi se tada očekivalo da ne napušta organski idiom: *Što sam htio?*

Glas se *o* na kraju glagolskoga pridjeva radnog u muškome rodu steže s prethodnim vokalom: *digo, obuko* (S); *pristo* (SR); *tuko sam se, došo* (G).

Javlja se i šćakavizam, i to u govoru likova: *raspušćena, porašćuje, uzobiješćena* (S), a jedan se oblik potkrao i u pripovjedačevoj dionici: *oradošćenosti* (S).

MORFOLOGIJA

I na morfološkoj se razini uočavaju osobitosti slavonskoga dijalekta: kao i u romanu, i ostalim se proznim djelima ističu glagoli na *-ivati* koji u 3. osobi jednine prezenta imaju dočetak *-iva* ili *-ava*: *zaviriva, ispariva, poplakiva, sašaptiva, prisniva, osmjehiva* (S). Također, glagol *gledati* javlja se s jotiranom prezentskom osnovom: *zagleđu* (S); *gledemo* (Ada); *gleđe, zagleđe* (UN).

I u ostalim se proznim djelima vlastita muška imena s dočekom *-ko* sklanjaju po sklonidbi imenica e-vrste: „...spominje se opet Marke...“, „...na očigled njemu, Marki i kćeri...“, „...pokaže se i Marka...“, „Šta 'e Marka – pita on, a Marki samo suze vrkću.“, „...obvija i Marku...“, „...o Marka!“ (G).

SINTAKSA

Kao i u *Đuki Begoviću*, zanimljivi su primjeri koji se tiču rekcije glagola: „Tko posluša tomu njenom grohotu, mora, mora se i ozreti na nju onda.“ (S)

U Kozarčevoj se rečenici pronalaze i primjeri u kojima umjesto sintagme atributa i imenice pronalazimo prijedložni padežni izraz *u* + genitiv zamjenice *ona*, i to u pripovjedačevoj dionici: „Žalost je u nje velika suza...“, „I ljute se rane izvidaju po vremenu, a gdje ne bi to dječje tugaljivosti u nje, sudoperke?“

Prethodna je rečenica zanimljiva i stoga što se u njoj pojavljuje zamjenički prilog neočekivanoga kategorijskog značenja: mjesni prilog kada bismo očekivali načinski: „I ljute se rane izvidaju po vremenu, a gdje ne bi to dječje tugaljivosti u nje, sudoperke?“

LEKSIK

I leksik je ostalih proznih djela karakterističan i zanimljiv, pri čemu će se izdvojiti samo pojedine leksičke jedinice:

avlija – seosko dvorište, prostor oko kuće

darnuće – slabost

dućandžija – vlasnik *dućana*, prodavaonice

duvankesa – vrećica za duhan

đeram – bunar

điknula – izrasla

izdevetati – pretući, premlatiti

jagmiti – otimati
jestvionica – blagovaonica
karuce – paradne saonice, fijaker, kočija
ljesa – šibljem opleten pladanj
naćve – drveno korito u kojem se mijesi tijesto
najjaparniji – najjači, najmuževniji
narinula – nametnula
oblagljiv – lažan
omedit – meden
pendžer – prozor
plandovalište – odmorište stoke na pašnjaku u hladovini
pusta – stepa, pampas
sudivandžije – sugovornici
vijuš – vikor, oluja, vijavica, kovitlac
zbajivati – izmišljati.

ZAKLJUČAK

U radu su opisane dijalektalne osobine jezika u opusu Ivana Kozarca, i to one koje sa suvremenoga jezičnoga gledišta smatramo dijalektizmima. Istaknuto je kako je najzanimljiviji jezični sloj u romanu onaj koji pripada Đukinu unutrašnjem monologu pa, iako se u radu nije dokazivalo o pismenosti ili nepismenosti samoga pisca, valja napomenuti kako u navedenom jezičnome sloju i nije potrebno tražiti „normativne jezične pravilnosti ili nepravilnosti, to je jezični izraz koji je živ, životan i osoban, onaj koji počiva ispod gramatike, ali iznad dijalekta!“⁶

Također, osvrćući se na riječi Aleksandra Šljivarića, i ponovno, ne želeći dokazivati o Kozarčevoj zrelosti ili nezrelosti kao pisca, potrebno je još jednom istaknuti da je Ivana Kozarca dočekala smrt sa samo 25 godina, a opet, iznjedrio je jedan od ponajboljih hrvatskih romana uopće.

⁶ Ham, Sanda, „Jezik Ivana Kozarca“, *Jezik*, god. 43, br. 3, Zagreb, 1996., str. 84.

LITERATURA

- Autobiografije hrvatskih pisaca*, priredio Vinko Brešić, Zagreb, 1997.
- Ham, Sanda, „Jezik Ivana Kozarca“, *Jezik*, god. 43, br. 3, Zagreb, 1996.
- Jakšić, Martin, *Rječnik govora slavonskih, baranjskih i srijemskih*, Naklada Dominović, Zagreb, 2015.
- Kozarac, Ivan, Kozarac, Josip, *Slavonijo zemljo plemenita*, Mladinska knjiga, Zagreb, 1992.
- Kozarac, Ivan, *Đuka Begović, Sudoperka, Pjesme*, Školska knjiga, Zagreb, 2005.
- Kozarac, Ivan, *Đuka Begović*, SN Privlačica, Vinkovci, 1994.
- Rem, Vladimir, „Veliki pisac kratkog daha“, *Vijenac*, 442, Zagreb, 2011.
- Rišner, Vlasta, „Đuka Begović Ivana Kozarca s jezikoslovnog motrišta“, *Dani Josipa i Ivana Kozarca*, Zbornik radova, SN Privlačica, Vinkovci, 1996.
- Šljivarić, Aleksandar, *Monografija o Ivanu Kozarcu*, Rad JAZU, knjiga 361, Zagreb, 1971.

SLAVONIAN DIALECT IN THE WORKS BY IVAN KOZARAC

The paper will investigate the representation and elements of the Slavonian dialect in the works of Ivan Kozarac. It will encompass the inevitable *Đuka Begović*, one of the best Croatian novels ever, but also shorter prose texts.

The paper will try to investigate to what extent the elements of the Slavonian dialect are represented in the speech of the characters, and to what extent in the narrator's sections. The dialectal traits of Kozarac's narration will be explored on all linguistic levels.

Key words: Ivan Kozarac, *Đuka Begović*, Slavonian dialect, works of Ivan Kozarac

